

323.1

N 841646
KRAJSKÁ KNIHOVNA F. BARTOŠE,
se sídlem ve Zlíně 1

ČESKO-SLOVENSKÉ VZTAHY A KRAJANÉ

Stanislav Brouček
Tomáš Grulich

Václav Baxa
Jana Bratinková
Jaroslava Čelková
Pavel Doležal
Vladimír Eisenbruk
Hana Husenicová
Lucie Linková
Helena Miškufová
Richard Outrata
Petr Pithart
Přemysl Sobotka
Zdenka Šeligová
Jaromír Šlápota
Stanislav Tuleja
Zdeněk Uherek
Jiří Výborný

KKFB ZLÍN

3 7770051219771

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
ve spolupráci se Senátem PČR,
Praha 2010

na Slovensku. Tato publikace má být také příspěvkem k poděkování, které si krajané na Slovensku zasluhují. Jsme jim povinováni vyjádřit náš respekt a další zájem o ně, zájem, který má nejen polický rozměr, ale bude nás obohacovat o nová poznávání života člověka v jiném kulturním prostředí. A když říkám v případě slovenské kultury a slovenské společnosti jiné, myslím tím zároveň jedinečně blízké, skoro téměř vlastní. Znamená to, že velice vítám skutečnost, že se v této publikaci spojuje český polický postoj ke krajanům na Slovensku s potřebou bádát o tomto významném fenoménu. Jsem proto rád, že Senát v tak důležitém tématu spolupracuje s Akademií věd České republiky, konkrétně s Etnologickým ústavem.

HISTORICKÉ SOUVISLOSTI

Češi na Slovensku Tomáš Grulich

Pokládám si základní otázku, zda si Češi na Slovensku zaslouží jiné zacházení než Češi žijící v jiné cizině. Češi na Slovensku se neocitli v cizině takřikajíc vlastní vinou. Stali se menšinou shodou historických událostí, které ve své většině prakticky nemohli ovlivnit. Proto jsem se rozhodl pokusit se o historické srovnání českých menšin a hledat dějinné podobnosti, abychom měli alespoň jeden z indikátorů a mohli si tak na tuto otázku odpovědět.

Podívejme se nejdříve do ciziny, zda existuje v Evropě podobný precedens. Samozřejmě ve střední Evropě, která procházela za posledních dvě stě let slučováním a rozdělováním státních celků je logické, že se mnoho lidí ocitlo v cizině jen na základě politického určení hranic, které nerespektovalo národní hranici a mnohdy ani respektovat nemohlo. Podívejme se alespoň na příklad Maďarska, které v současné době pečlivě rozlišuje ve svých zákonech původní autochtonní obyvatelstvo od maďarských vystěhovalců. Podobně je tomu i ve Slovinsku. Řešení vztahu těchto menšin, které se nevystěhovaly, ale žijí nepřetržitě v místech, které jsou za hranicí domovského státu, se odvíjí většinou od vzájemných bilaterálních smluv. V našem posledním případě s Rakouskem, Itálií, Maďarskem.

Lze aplikovat tyto příklady i v České republice? Jen obtížně. Češi nemají autochtonní menšiny v cizině. Snad jen s výjimkou Kladska,

kteře bylo odtrženo od českých zemí v roce 1742 po prusko-rakouské válce v rámci bojů o rakouské dědictví. Stalo se tak podpisem tzv. vratislavského míru, kdy Marie Terezie uznala porážku ve válce s Pruskem a Fridrich II. tak získal většinu Slezska a hrabství Kladské. Je to sice záležitost stará, ale po 2. světové válce se československá vláda až do roku 1946 pokoušela o úpravu hranic a přičlenění Kladska zpět do svazku Československé republiky. Zdeněk Nejedlý byl v tomto směru velmi iniciativní, a to i za podpory svých politických protivníků, například Prokopa Drtiny.

Jestliže tedy připustíme, že v cizině nežijí čeští autochtoni, přeci jen se můžeme opřít o dělení českých menšin, které vznikly vnitřní migrací v rámci jednoho státu a vnější migrací, tedy odchodem do ciziny.

Pomineme-li náboženskou migraci po třicetileté válce, tak za řízenou vnitřní migraci v rámci rakouské monarchie v 18. a 19. století můžeme považovat odchod Čechů do Banátu na území osvobozené od osmanské říše. V těchto hraničních oblastech působily vojenské posádky, které potřebovaly zázemí v podobě zemědělských usedlostí a řemesel. Proto byly usídleny celé skupiny Čechů v této oblasti. Většina jich pochází z jižních Čech, Klatovska a Domažlicka. Není bez zajímavosti, že řada vesnic byla osídlena i českými Němci ze Šumavy. Další velká skupina Čechů, která odcházela v rámci vnitřní migrace osídlit pohraniční oblasti tehdejšího Rakouska se dostala do chorvatské Slavonie. Po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 se tyto české vesnice ocitly v tzv. Zalitavsku, tedy v uherské části monarchie, a jejich obyvatelé se automaticky stali uherskými občany. Banát byl nakonec rozdělen po 1. světové válce mezi Maďarsko, Rumunsko a Srbsko.

V tzv. Předlitavsku, tedy v rakouských zemích, kam patřily i země českého království, dále dnešní západní Ukrajina a kus Polska, žilo nejvíce Čechů, pochopitelně mimo české země, jednak na hranicích a pak především ve Vídni, ale také ve Lvově a dalších místech západní Ukrajiny. Vídeň byla na konci 19. století českým kulturním a spo-

lečenským střediskem. Žilo zde asi 300 000 Čechů, možná i více než v Praze. Česká majoritní společnost se o své menšiny zajímala v rámci menšinového hnutí, kde byly napravovány národnostní cenzovní statistiky. Sčítání lidu v Rakousko-Uhersku operovalo při zjišťování národnosti s tzv. obcovací řečí (umgangssprache), tedy jazykem, který se používal především ve styku s úřady; nejdůležitější aktivitou menšinových organizací byla podpora českého školství v místech, kde existovala německá většina. Tedy nejen ve Vídni a v Rakousku, ale především v českém pohraničí, nebo chcete-li v Sudetech.

Jak vypadala situace po 1. světové válce? Mírová smlouva ze Saint Germain z roku 1919 určila hranici mezi Rakouskem a Československou republikou. Otázku občanství a menšin doporučovala řešit následně bilaterální smlouvou. Po drobném extempore, kdy čeští Němci se pokusili vytvořit z příhraničních oblastí s většinou německého obyvatelstva provincii Deutsch-Böhmen a přiřadit ji k Rakousku, se politická reprezentace Československa a Rakouska sešla v roce 1920 v Brně, kde byla projednána tzv. brněnská smlouva. Zde se řešilo nabytí státní příslušnosti na základě domovského práva v některých obcích obou států s možností optovat pro to či ono občanství. Zároveň smlouva obsahovala ustanovení o vzájemné ochraně menšin, která se soustředila na povinnost smluvních států podporovat české školství ve Vídni a německé školství v Československu. Při ratifikaci smlouvy, ke které došlo až v následujícím roce, se v československém parlamentu strhla velmi vyhrcovaná debata mezi českými a německými poslanci, kteří si vzájemně vyčítali úroveň menšinového školství v Rakousku a německého v českém pohraničí. Je příznačné a úsměvné pro tuto dobu, že české zástupce v debatě vedl český poslanec jménem Němec a německé poslance pochopitelně německy představitel socialistické strany jménem Czech. Přes časté upozorňování některých politiků sociální oblast nebyla ve smlouvě řešena vůbec.

Po vzniku Československa opustilo – podle hlášení čsl. konzulátu ve Vídni – rakouské země 103 746 lidí, kteří reemigrovali zpět do své nové vlasti. 33 000 lidí z Vídne optovalo pro československé občanství. Ostatní si ponechali občanství rakouské.

Po rozdělení Československa na dva státy v roce 1993 se ocitlo asi 60 000 Čechů přes noc v cizině v postavení menšiny. Lze hovořit o třech skupinách:

1. Češi, kteří si ponechali občanství ČR;
2. Češi, kteří přijali občanství SR;
3. slovenští občané, kteří cítí, že mají české kořeny. Povětšinou se jedná o lidi, kteří se na Slovensku narodili českým rodičům.

Největší potíže po rozdělení nastaly s přijímáním občanství. Lidé si mohli na základě vzájemné smlouvy vybrat pouze jedno občanství. Tato nespravedlnost byla řešena stížností k Ústavnímu soudu, který v roce 1997 přiznal právo mít občanství dvojí, a to Čechům, kteří si po rozdělení Československa v roce 1993 zvolili slovenské občanství. Toto narovnání bylo stvrzeno novelou zákona v roce 1999. Mělo to ovšem háček, jehož nespravedlnost nás provází až do dnešních dnů. Dvojí občanství totiž zaručovalo svým nositelům stejná práva jako občanům ČR, avšak s výjimkou důchodového zabezpečení. Zde se vzal nárok na důchod na základě evidence podniku, kde dotyčný pracoval. Měl-li centrum na Slovensku, důchod byl slovenský, měl-li centrum v Čechách, byl český. Tuto nesrovnalost řešil Ústavní soud ČR v tzv. kauze Landtová a rozhodl ve prospěch žalované strany. Nastala ovšem, troufám si to tak nazvat, bezprecedentní situace. Česká vláda v lednu letošního roku podala stížnost na toto rozhodnutí k Evropskému soudnímu dvoru v Lucembursku. Fakticky tak popírá rozhodnutí svého Ústavního soudu. Výbor Senátu PČR pro záležitosti EU se o této situaci dozvěděl při projednávání činnosti zástupce ČR u Evropského soudního dvora a okamžitě vyzval vládu ČR, aby předmětnou stížnost vzala zpět. Doufám, že se tak stane.

Dalšími požadavky, se kterými jsem se setkal ze strany Čechů na Slovensku, je vznik tzv. krajanských karet, jejichž existence je známá například z Polska. Posledním bodem, o kterém bych se rád zmínil, je přijetí zákona o používání státního jazyka na Slovensku, respektive jeho loňská novela. Čeští občané na Slovensku si stěžovali,

že používání češtiny se dostalo na úroveň jakéhokoliv jiného jazyka menšin. Ztratila se zde zmínka o tom, že čeština je obecně považována na Slovensku za srozumitelný jazyk. Když se česká minorita obrátila s dotazem na Ministerstvo kultury SR, proč se tak stalo, dostali odpověď, že se jedná o reciproční opatření na stejný zákon v České republice. Požádali jsem o rozbor právní oddělení Parlamentního institutu, který tuto tezi vyvrátil. Česká republika nemá žádný zvláštní právní předpis na používání jazyka. Pouze v dílčích zákonech, jako je například správní řízení, který ve svém § 16 odst. 1 stanovuje, že v řízení se jedná a písemnosti se vyhotovují v českém jazyce, přičemž účastníci řízení mohou jednat a písemnosti mohou být předkládány i v jazyce slovenském.

Přestože novela jazykového zákona na Slovensku vypadá ve vztahu k Čechům diskriminačně, považují další dílčí předpisy češtinu v úředním styku na Slovensku za jazyk srozumitelný. Takovým zákonem je například zákon č. 99/1963 Zb., občanský soudní řád, jenž v § 18 stanovuje právo účastníků jednat před soudem v mateřském jazyce nebo v úředním jazyce státu, kterému rozumějí. Dalším příkladem je povinnost orgánů veřejné správy přijímat listiny v jazyce, jenž splňuje požadavek základní srozumitelnosti z hlediska státního jazyka, v případě, že se jedná o listinu vydanou nebo ověřenou příslušnými orgány České republiky.

Vrátím-li se na začátek své úvahy, kdy jsem si položil otázku, zda Češi na Slovensku mají požívat většího zájmu než české menšiny v ostatní cizině, tak jednoznačně odpovídám – ano, a také se tak děje. I když pověstné rezervy zůstávají.

Antropologické pohledy na problematiku Slováků v České republice a Čechů a Moravanů na Slovensku

Zdeněk Uherek

Úvod

V řadě zejména starších metodologických příruček se uvádí, že antropologie, resp. etnologie je komparativní vědou. Tuto poučku si vezmu za svou a pokusím se alespoň krátce o porovnání. Srovnávanými skupinami budou slovenská menšina v České republice a naopak česká menšina na Slovensku. Zaměřím se přitom na téma složení, vizibility a integračního potenciálu srovnávaných skupin a krátce se zmíním i o tématu společenského života. Pokusím se takto alespoň částečně zareagovat na některá témata, která příslušníky menšin trápí a zodpovědět otázky, které si kladou. V závěru se pokusím o zobecnění některých zkušeností o společenském životě českých a slovenských menšin v zahraničí.

Slováci v českých zemích

Studium Slováků v České republice naráží na celou řadu úskalí, která vytvoření jasného obrazu této skupiny v České republice komplikují.

Z výzkumného hlediska jsou slovenské komunity v České republice jedny z nejhůře souhrnně podchytitelných a jasně vymežitelných. Důvody, jež budu jmenovat, jsou zároveň základními charakteristikami Slováků v České republice:

1. Slováci jsou nejpočetnější kategorií osob, která v České republice přebývá a nedeclaruje se jako Češi. Jsou jednak nejpočetnější národnostní menšinou občanů České republiky a současně druhou nejpočetnější cizineckou skupinou. Podle sčítání lidu, domů a bytů žije v České republice téměř 200 tisíc občanů České republiky slovenské národnosti a v roce 2009 bylo evidováno na cizinecké policii více než 76 tisíc občanů Slovenska s dlouhodobým nebo trvalým pobytem v České republice.¹ Kolik občanů Slovenska ale v České republice díky otevřenosti hranic a pracovního trhu skutečně pobývá, je však otázka, na niž lze obtížně odpovědět. Jisté pouze je, že údaj 76 tisíc je výrazně podhodnocený a reálně se bude jednat o počet dvoj- až trojnásobný. Nejvíce Slováků v jednom městě žije v Praze, a to kolem 17 tisíc. Regionálně jich nejvíce bydlí v Moravskoslezském kraji, a to přibližně 42 tisíc.

2. Slováci jsou nejdiverzifikovanější takto vymezenou kategorií osob. Jedná se o nekvalifikované dělníky, lidi na pokraji chudoby, kvalifikované dělníky, střední vrstvy, lékaře, intelektuály, vynikající tvůrčí pracovníky i velmi bohaté podnikatele. Početné jsou ve velkých městech též skupiny slovenských studentů. Sociální struktura a stratifikace Slováků v České republice je stejně bohatá a rozmanitá jako sociální struktura České republiky jako celku. Přestože jsou Slováci na území České republiky vesměs lidé, kteří se přistěhovali v průběhu 20. století, na jižní a východní Moravě žije též autochtonní slovenské obyvatelstvo.

3. Slováci jsou prostorově rozmístěni po celém území České republiky, obývají městský i venkovský prostor a nejvíce jich zaznamáme v Praze. Slováci nepřicházejí z jednoho místa Slovenska, ale jsou velmi diferencované regionální provenience. Vedle toho, že v České republice žijí Slováci z Bratislavy a velkých měst, žijí zde též Slováci původem ze slovenského venkova, Slováci z Ma-

¹Zdroj dat: Český statistický úřad.

ďarska, Rumunská, Zakarpatské Ukrajiny. V České republice žijí také občané Slovenska, kteří jsou považováni za Romy, slovenští občané, kteří se deklarují jako Rusíni, Maďari a další.² Tato rozmanitost nemá u žádné jiné národnosti a cizích státních občanů na území České republiky obdoby a samotné pojmenování Slovák se touto rozmanitostí stává velmi nejasné.

4. Rozmanitost příchozích ze Slovenska, jejich početnost a blízkost k Čechům je příčinou toho, že v České republice netvoří jednotnou komunitu. Všichni nemají společné cíle a v některých případech jsou dokonce ve vzájemném sporu. Často spíše než obecně slovenské mají regionální nebo rodinné a příbuzenské zájmy a vazby. Formou terénních sond ověřovala tento typ sociability například Miloslava Hošková v Šumperském okrese (Hošková 1988), ale domnívám se, že takto se dá uvažovat o slovenské menšině v České republice i v širším měřítku.
5. Slováci v České republice jsou rozmanití a početní a zároveň špatně pozorovatelní. Důvodem je kulturní blízkost s Čechy. Bez problémů se učí mluvenou formu češtiny, potíže mívají dlouhodobě pouze s gramatikou. Zatímco na Vietnamce, Ukrajince, Rusy se v okolí lze doptat, Slováci, pokud se nejedná například o Romy se slovenským pasem, zůstanou skryti. Přesto jsou velmi často společensky činní. V České republice existují desítky slovenských spolků, vydává se řada periodik, jako *Koreně*, *Listy*, *Slovenské dotyky*, *Slovenské rozhľady* a další.
6. Vedle osob, které se v České republice deklarují jako Slováci, zde žijí rozsáhlé skupiny lidí, které jsou potomky Slováků. Slováci na území Čech a Moravy migrovali v době rakouské monarchie, velmi výrazně v době meziválečného Československa, kdy do čes-

² K diverzitě Slováků přicházejících po roce 1945 do novoosídleného pohraničí viz např. Heroldová 1988; Valášková, Uherek 2006.

kých zemí přicházeli jako pracovní síla, docházeli zde do škol a byli součástí Československé armády. Po roce 1945 Slováci přicházeli do novoosídleného pohraničí, do roku 1989 byli vedle dělníků, úředníků a vojáků důležitým migračním prvkem příslušníci státního a komunistického vedení, po roce 1992 pak přicházeli podnikatelé a intelektuálové mající obavy z mečiarovského státu.³ Část příchozích z těchto migračních vln a jejich potomků již slovenskou národnost nedeklaruje, ale příliš mnoho to na jejich postoji vůči Slovensku nemění. Nadále na Slovensku navštěvují známé a příbuzné, zajímají se o slovenskou kulturu, společenské dění. Mnozí při přechodu hranice změni též jazyk, kterým komunikují.

Slováci mají díky jazykové a kulturní blízkosti vysoký asimilační potenciál. Dvěma Slováky žijícím v České republice se zde zpravidla narodí Čech. Smíšenému česko-slovenskému manželskému páru žijícímu v České republice se narodí Čech téměř se stoprocentní pravděpodobností. Také rodilí Slováci dlouhodobě žijící v České republice se někdy také už nedeklarují jako Slováci, ale napůl Češi, napůl Slováci, nebo Čechoslováci. Pokud sledujeme početní vývoj slovenské národnostní menšiny, zjistíme, že od roku 1991 počet Slováků ve sčítáních lidu výrazně poklesl, a to více než o sto tisíc, tedy o třetinu.

Příliš mnoho si však slibovat změnou deklarace národnosti však není prozíravé. Zatímco v případě jiných národností může změna deklarace národnosti indikovat významný životní předěl, u Slováků, kterým jsou Češi kulturně a jazykově blízcí, to nemusí znamenat téměř nic. Právě na Slovácích v České republice je dobře vidět, že v jejich případě změny v deklaraci národnosti nemusí nic měnit na jejich hodnotové orientaci a na jejich zájmech a kontaktech. Velmi často se v České republice scházejí a komunikují nikoli na základě

³ Podrobněji k tomuto tématu např. Nosková 2001.

etnické, ale náboženské orientace.⁴ Významy jejich rodinných vazeb jsou poněkud odlišné, než je tomu u Čechů, neboť tradičně bývají situováni východně od takzvané Hajnalovy linie, a tudíž mimo západní evropský sňatkový model, který se vyznačuje ranou nuklearizací rodin a fragmentací jejich kontaktu s širším příbuzenským okruhem.⁵ Vyplyvá z toho, že mezi Slováky častěji přetrvávají pevné příbuzenské vazby v rozšířené rodině a lepší generační soudržnost.⁶ To umožňuje efektivnější mezigenerační udržování zájmových kontaktů a sítí v rozšířené rodině i mezi rodinami bez ohledu na to, zda se někdo deklaruje jako Slovák nebo Čech. Změna národnosti nebo státního občanství neznamená změnu rodičů, přátel, zájmů, hodnot. V Praze zaznamenáváme například zajímavou provázanou skupinu evangelíků původně ze Slovenska, často vysokoškoláků, kteří tvoří spřízněné rodiny ochotné si vzájemně pomáhat bez ohledu na národnost, a to po desítky let (Haluka 2007). Podobně provázané skupiny najdeme i v dalších českých městech.

Z uvedených charakteristik vyplývá, že se Slováci je česká společnost mnohem těsněji svázaná, než je na první pohled zřejmé. Statistiky, které zájmové síť nepodchytí, v tomto ohledu mohou zkreslovat a česko-slovenskou provázanost umenšovat. Podobně jako se Slováci současné migrace postupně provazují Českou republiku s dalšími národy a tato provázanost se projevuje v zájmech a hodnotách občanů, ve veřejném mínění i politické orientaci. Kalkulovat se směrem a uspořádáním společenských sítí se rozhodně vyplatí.

Češi na Slovensku

Zatímco Slováci v Čechách jsou velice diverzifikovanou kategorií, která zahrnuje všechny vrstvy společnosti, česká menšina na Slovensku není tak početná a na jejím složení je patrné, že pro Čechy na

⁴ Tuto tematiku sledovala například v rámci výzkumné aktivit Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i., Magdaléna Rychlíková.

⁵ Podrobněji např. Švecová 1989.

⁶ O slovenské rodině např. Botíková, Švecová, Jakubíková 1997.

Slovensku⁷ nejsou ani v minulosti nebyly k inkluzi atraktivní všechny vrstvy a složky společnosti. Podle sčítání lidu, domů a bytů žilo v roce 2001 na Slovensku 44 820 Čechů a Češi na Slovensku tvořili teprve třetí nejpočetnější menšinu za Maďary a Romy. Počet Čechů na Slovensku výrazně kolísá s politickou situací a sociálním klimatem a v současné době má výrazně klesající tendenci. V roce 1991 žilo podle sčítání lidu, domů a bytů na Slovensku celkem 59 326 Čechů, tedy 1,1 %, zatímco uvedených 44 820 v roce 2001 tvořilo již jen 0,8 %.⁸

Jedním z důvodů poklesu počtu Čechů na Slovensku bude jistě rozdělení státu, dalším důvodem pravděpodobně bude snižující se možnost profesního uplatnění v oblastech, které by pro občany České republiky byly atraktivní. Slovenský stát má dostatek své pracovní síly i takových specialistů, jaké může Česká republika poskytnout.

Co se početnosti české menšiny na Slovensku týče a vývojových trendů v dané oblasti, již v roce 1991 nebyl počet Čechů na Slovensku s ohledem na historická data nijak výrazný. Na počátku 30. let 20. století se počet Čechů na Slovensku pohyboval na hranici 120 a 121 tisíc (Boháč 1935), tedy na hodnotách trojnásobně vyšších, než je v současné době. Prudký pokles nastal poprvé před 2. světovou válkou a během ní, kdy se počet Čechů na Slovensku díky odsunu, změnám hranic, deportacím a přijetím slovenského občanství snížil podle odhadu Jana Rychlíka asi na 30 tisíc (Rychlík 1988: 25).

Charakteristiky české menšiny na Slovensku jsou, stejně jako slovenské menšiny v Čechách, také velmi různorodé a česká menšina na Slovensku je též podchytitelná jen částečně. Alespoň rámcově lze uvažovat o dvou typech osídlení.

Prvním typem osídlení jsou autochtonní obyvatelé na slovenském území těsně za hranicemi České republiky, kteří se nedeclarují jako Slováci. Tito starousedlíci se však též zpravidla nedeclarují jako Češi,

⁷ Čechy míním Čechy, Moravany a Slezany.

⁸ Zdroj dat: Statistický úřad Slovenské republiky.

ale spíše jako Moravané nebo ještě spíše používají místní regionální označení, hovoří dialekty, které jsou slovenskému jazyku relativně blízko a jsou živým dokladem toho, že z hlediska kulturního neexistuje žádná ostrá hranice mezi kulturou rozvíjenou na slovenském pomezí České republiky a těsně za českou hranicí.

Druhým typem osídlení jsou imigranti v první nebo několikáté generaci z území současné České republiky na Slovensko, kteří tvoří jádro menšiny, o níž zde píší. Tato skupina je jako produkt migrace viditelná spíše v největších slovenských městech, přestože existují stopy i po zemědělských kolonizacích, z nichž významná byla například kolonizace po první pozemkové reformě na počátku 20. let 20. století.⁹ Imigranti na Slovensko mají určité charakteristické prvky, na něž lze upozornit.

Prvním výrazným prvkem je, že se jedná spíše o kvalifikované vrstvy obyvatelstva, zejména o technickou inteligenci nebo o další kategorie kvalifikovaných pracovníků. Jestliže však pro meziválečné období se historici česko-slovenských vztahů zmiňují především o úřednících, státních zaměstnancích, učitelích a jejich rodinách (např. Rychlík 2000: 5) nebo popřípadě též o kvalifikovaných dělnících a soukromnících, po roce 1945 byla skladba nových příchozích ještě pestřejší, protože další vlna slovenské industrializace přitahovala množství stavebních dělníků a osob se základním vzděláním nebo vyučením, kteří na Slovensko odjížděli budovat průmyslové podniky nejen ve větších městech, ale také ve venkovských lokalitách nebo v malých městech. Přestože o této imigraci víme poměrně málo, existují též záznamy z terénních výzkumů, které nám určité údaje poskytují. Zajímavým příspěvkem k této problematice jsou například záznamy z terénního výzkumu Hannah Laudové, která studovala českou imigraci do Detvy a Hriňové v letech 1948–1949. V rámci akce „Na pomoc Slovensku“ sem přicházeli budovat strojírenský

⁹ Tato kolonizace skončila velmi často nuceným vystěhováním českých kolonistů na konci 30. let 20. století zpět do českých zemí. Po 2. světové válce existovala možnost reemigrace, byla však využita jen částí vystěhovaných zemědělců.

podnik ZTS nejprve stavebníci a od roku 1953 kvalifikovaní dělníci v oboru strojírenství. Podobně Laudová hovoří o průmyslových dělnících ve Zvolenské Slatině, Víglaši, Sliachi a dalších lokalitách s rozvíjejícím se průmyslem.

Přestože Laudová studovala život tamních rodin necelých 30 let po migrační situaci, je příznačné, že se v uváděných lokalitách setkává s vysokou mírou asimilace. Kvalifikovaní dělníci, technická inteligence a další pracovníci stavby se bez výrazných problémů integrovali do tamního prostředí mimo jiné proto, že je s místními Slováky spojovalo pracovní zařazení a že i sami slovenští dělníci byli často imigranti, kteří se do zmíněných obcí stěhovali za prací a lokální prostředí si také nově vytvářeli. Češi se stěhovali spolu s příchozími Slováky do nových bytovek, které byly pro příchozí zaměstnance budovány. Laudová zaznamenává častou změnu sebedefinice z Čechů na Čechoslováky nebo na „opravdové Čechoslováky“. České kulturní specifikum se pak brzy omezuje na upomínkové předměty z Čech a Moravy, na písňový repertoár, na specifika v jídelníčku, kde se prolínají jídla frekventovaně připravovaná v Čechách i místní strava. Bilingvismus, který se u českých pracovníků brzy projevuje, však zjišťuje i v druhé generaci, jednak díky tomu, že v mnohých rodinách přetrvávala čeština, ale zejména díky častým kontaktům s příbuznými v českých zemích a díky působení sdělovacích prostředků, kde se oba jazyky používaly paralelně (Laudová 1988). Jistě by v této souvislosti bylo ještě na místě dodat jako specifikum české společnosti větší míru sekularizace, která je opět typická a přetrvává. Podobný model byl zaznamenán při popisu působení Čechů v Žiaru nad Hronom, kde byla v tehdy malé obci vystavěna hliníkárna (Karpašová 1988). Migrace do průmyslových podniků byla mapována s podobnými výsledky také v Rajci (Nosková 1987).

Sondy Hannah Laudové zaznamenaly různé strategie pobytu ve slovenském prostředí. Jednak snahu udržet si národní povědomí a časté návraty do českého a moravského prostředí, které vyústily mimo jiné i v to, že si děti hledaly sňatkové partnery z českých zemí,

nebo naopak téměř úplnou asimilaci po několika letech již v první generaci. Zpravidla k ní směřují jednotlivci nebo rodiny, pokud nejsou ve větších krajských skupinách, a osob, které žily zcela obklopeny slovenským prostředím, bylo velké množství. V 50. letech se chodilo na Slovensko pracovat na umístěnky a nebylo výjimkou, že lidé takto stimulováni k pracovní migraci ve slovenském prostředí zůstali, stejně jako příslušníci ozbrojených sil, kteří běžně v rámci Československa plnili svoji službu bez ohledu na česko-slovenskou hranici.

Řada uvedených příchozích z českých zemí zcela splynula s místním prostředím. Na druhé straně si však uvědomují, odkud pocházejí, a vědomí původu si zachovávají i jejich děti, včetně potomků přesídlenců na Slovensko z meziválečného období. O takových rodinách hovoří ve svém textu o české národnostní menšině na Slovensku Helena Miškufová stejně jako o častých případech změny národního vědomí ve druhé imigrační generaci, kdy rodiče se hlásí k Čechům, ale dítě deklaruje slovenskou národnost, často i v případech, že oba rodiče jsou Češi (Miškufová 2000).

Největší koncentrace Čechů byly na Slovensku ve velkých městech – v Bratislavě, Košicích, v Trenčíně, Martině, Žilině a dalších průmyslových městech. Ve velkých městech také byly předpoklady k tomu, aby se Češi scházeli a vytvářeli si alespoň základní institucionální rámce společenského života. Pro meziválečné období je popisuje například Daniel Luther v prostoru Bratislavy, kde žilo v roce 1921 podle jeho údajů přibližně 15 600 obyvatel narozených v Čechách na Moravě a ve Slezsku (Luther 2000: 55). Na jejich bohatou spolkovou činnost se snaží navazovat i současná česká menšina na Slovensku. Naráží při tom na řadu úskalí.

Závěr

Problémy s vytvářením společenských krajských aktivit jak u české, tak u slovenské menšiny jsou si v mnohém podobné. Řada

z nich odráží obecnější trendy, některé jsou specifické. Alespoň část z nich lze shrnout do následujících bodů.

1. Stejně tak jako Slováci v České republice, i Češi na Slovensku mají velký asimilační potenciál. Vysoká míra asimilace se může projevit již v první generaci, a to nejen v jazykové oblasti, ale i v oblasti etnického vědomí. Často v takové situaci ožívá koncept čechoslovakismu nebo představa polovičního Čecha, polovičního Slováka. Pokud se rodina vědomě nesnaží udržet si původní národní identitu, v obou případech je vysoká pravděpodobnost, že už v druhé generaci se bude dítě hlásit k majoritní národnosti na území, na kterém žije. Z této skutečnosti vyplývá, že pokud mezi oběma státy nebude docházet k trvalé migraci, budou se menšiny na obou územích výrazně redukovat. Tento proces již nastal a je patrný v České i Slovenské republice. Vzhledem k dosavadním migračním tokům lze prognózovat, že tento trend bude rychlejší v souvislosti s českou menšinou na Slovensku než naopak. Potenciálních zájemců o krajské aktivity bude tudíž zejména na Slovensku spíše ubývat než přibývat.
2. Snaha sdružovat se a vytvářet společenskou činnost je v současné době patrná u slovenské menšiny v České republice i u české menšiny na Slovensku. V obou případech spolky sdružují jen část menšiny. Většina na společenské krajské aktivity nereflakuje, nebo reflektuje jen příležitostně. Na tomto trendu není nic pozoruhodného. Tento typ aktivit zpravidla oslovuje střední společenské vrstvy: technickou inteligenci, živnostníky, učitele, někdy kvalifikované dělníky. Zřídka se stává předmětem zájmu vrcholných intelektuálů, řídicích pracovníků, ale též uniká pozornosti méně kvalifikovaných a vzdělaných vrstev. Pokud není v lokalitě odpovídající skladba krajanů, krajské aktivity zpravidla skomírají. Dále je třeba dostatečná koncentrace příslušníků dané národnosti. Musí též v institucionalizaci svých aktivit spatřovat nějaký

význam (větší kontakt se zemí původu, dotace na své aktivity, profesionální poradenství, metodické vedení při realizaci svých aktivit atd.).

3. V obou případech Čechů na Slovensku i Slováků v Čechách vidí příslušníci menšiny v možné společenské činnosti rezervy. Představovali by si, že jejich spolky by mohly vyvíjet víc aktivit. Zejména Češi na Slovensku se potýkají s řadou organizačně technických problémů a mají pocit, že jim není věnován dostatečný zájem. Zatímco v České republice je slovenská menšina nejvýznamnější menšinou a její společenská a krajanská činnost se rozvíjí relativně kontinuálně, včetně období do roku 1992/1993, Češi na Slovensku jsou jednou z mnoha menšin slovenského multikulturního státu, a to ještě menšinou bezproblémovou, na niž se neupírá zostřená politická pozornost. Její společenská činnost si teprve hledá svoji tvář. Maďarská menšina je desetkrát větší a výrazně větší je i menšina romská. Také z hlediska České republiky se nejedná o krajanskou skupinu nejpočetnější. Menší společenská pozornost samozřejmě rozvoji společenského života menšiny nepřidává. V tom mají představitelé českého společenského života pravdu a je dobře, že na sebe v pozitivním slova smyslu upozorňují.
4. V obou případech se krajanské skupiny potýkají s nepříznivou demografickou skladbou, resp. stárnutím členské základny. Tento jev je dán jednak měnicími se zájmy lidí s věkem, jednak změnami komunikace v globalizovaném světě. Základní intencí mladého člověka je integrovat se do společnosti, která ho obklopuje. Proto zpravidla mladá generace o krajanství zájem neprojevuje a tento zájem přichází teprve s věkem.¹⁰ Zároveň lze obecně v souvislosti s prostorovou kompresí globální společnosti sledovat menší zájem o krajanské aktivity zejména v zemích v blízkosti země původu.

¹⁰ Existují však výjimky u revivalistických hnutí. Jiná situace je též v typických imigračních zemích, jakými je Kanada, Austrálie a další.

Řada lidí nepocituje potřebu si formou společenské činnosti reprodukovat vztah k zemi, kterou dosáhne za několik hodin autem a s níž je neustále v kontaktu prostřednictvím masmédií a prostřednictvím mobilních telefonátů a skipování s příbuznými a známými. Mateřský jazyk a povědomí původu se v prostředí globální společnosti reprodukuje možná lépe než kdy dříve. Společenským krajanským činnostem však globální společnost příliš nepřeje, pokud nejsou vázány na další související aktivity, jakými velmi často bývá náboženská činnost (například u Poláků nebo Slováků v zahraničí) nebo specifické politické zájmy či jiné zájmy a aktivity. Pokud tomu tak není, zpravidla krajanské spolky osloví užší okruh lidí, který se rozšíří jen příležitostně, u příležitosti významných společenských akcí nebo událostí.

Slovenská migrace přinesla podle mého názoru České republice po roce 1992 spíše obohacení než jakoukoli újmu. Pro Českou republiku je určitě dobrou vizitkou, že je i nadále atraktivní pro slovenskou intelektuální elitu. Rychlá integrace Slováků do české společnosti není dána pouze tím, že jsou Slováci takové integrace schopni, ale probíhá také z toho důvodu, že česká společnost vůči Slovákům neprojevuje xenofobní reakce a je vůči nim tolerantní. Změna ve směru migračních toků a nezájem slovenské strany o Českou republiku byl zřetelným signálem úpadku a nepříznivého vývoje, kterého bychom se měli vyvarovat. Domnívám se, že velmi podobný závěr by se dal učinit i o české menšině na Slovensku. Sociální diverzita je velmi často průvodním znakem prosperity a demokracie. Pokud menšiny ze státu odcházejí, zpravidla to nevěští nic dobrého.

Idea česko-slovenské jednoty v národopisném hnutí na konci 19. století

Stanislav Brouček

Mezi fenomény, které naplňovaly politické dění české společnosti na konci 19. století, stálo na předním místě tzv. národopisné hnutí, vrcholící dvěma velkými výstavami: Jubilejní výstavou v roce 1891 a Národopisnou výstavou v roce 1895. Podstatou národopisného hnutí bylo objevit všechny typické národní rysy českého etnika, posbírat je, uchovat je dalším generacím pro aktivní použití, pro studium a jako argumentaci o vyspělosti českého národního kolektivu v politickém slova smyslu při uplatňování českého státoprávního programu. Přitom český státoprávní emancipační proces doprovázely nálady a také konkrétní iniciativy, které zdůrazňovaly, že v rakousko-uherském soustátí žijí dvě velmi blízká etnika Češi a Slováci, jedni ovládaní vídeňským centralismem a druzí pešťbudínským.

Posláním této kapitoly je poukázat na takové iniciativy česko-slovenského sblížení v 90. letech 19. století a demonstrovat na nich jednu z prvních zkušeností, která se pak opakovala v průběhu celého 20. století až do konečného rozřešení rozlukou či rozpadem Československa v roce 1993. Zkušenost, která pochází z konce 19. století, hovoří o tom, že společenské formace v moderních dějinách Evropy hledaly svou identitu ve třech úrovních odpovídajících třem pojmům: etnikum, národ a stát, přičemž úroveň, v níž hraje formativní společenskou úlohu stát, byla, je a pravděpodobně ještě dlouho bude dominující.

Jak příběh o česko-slovenské jednotě na konci 19. století začal? Pomohly k tomu události v letech 1890–1891. Tehdy vedoucí politická síla v české společnosti staročeši udělali jisté ústupky českým Němcům v jazykových otázkách na úkor českého obyvatelstva, které jim to vrátilo ve volbách do říšského sněmu, kdy zvítězili mladočeši, nacionálněji orientovaná strana. Vůdce staročechů František Ladislav Rieger musel dokonce před demonstrujícími českými studenty odjet z Prahy do Malče v Železných horách.

Za této situace dostal zajímavý nápad František Adolf Šubert. Šubert byl ředitelem pražského Národního divadla, byl známým dramatikem a navíc jedním z nejbližších spolupracovníků právě F. L. Riegra. Riegrova důvěrníka vše napadlo, když procházel pražskou Stromovkou, kde probíhala Jubilejní výstava oslavující český průmysl a českého tvůrčího ducha a představující se bez druhého zemského etnika, tj. českých Němců, kteří ostatně výstavu z politických důvodů sami bojkotovali. Podstatou jeho úvahy bylo: když se český národ dostal do sebeuvědomovacího varu Jubilejní výstavou, bylo by dobré v tom pokračovat výstavou další, která komplexně řekne, kdo jsou Češi ve střední Evropě z hlediska historického, politického významu, ale také z hlediska všemožných tvůrčích dispozic: od literatury, přes výtvarné umění a především z hlediska národopisného, počínaje fyzickou antropologií, přes hmotnou a duchovní kulturu až po organizaci společnosti a rozptyl českého etnika mimo území českých zemí, tzn. že výstava počítala se zahraničními krajanů, zvláště pak s významnou komunitou v USA.

K Šubertovým podnětům patřilo i to, že stejně jako o Čechách, bude výstava pojednávat o Slovácích.

Šubert svůj nápad projednal přirozeně nejprve s F. L. Riegre, declimovaným politickou prohrou, a domníval se, že pro staročeskou stranu je důležité, aby se právě po politickém výprasku představila národu jako organizátorka kulturního společenského dění. Setkání však nedopadlo dobře, neboť Rieger Šuberta v nadšení zchladil. Řekl mu dvě důležité výtky. První hovořila o tom, že výstava vybudí národ

k přílišnému nacionalismu a že se tudíž bojí nového davu v ulicích. Druhá hovořila o tom, že by bylo mimořádně nešťastné veřejně k výstavě vyzývat a přibírat Slovensko. Viděl v tom jako říšský poslanec zbytečný zásah do maďarsko-slovenského vztahu. Šubert si z této druhé poznámky Riegra vzal ponaučení a pak na prvním brífinku před novináři v ředitelně Národního divadla a poté na Staroměstské radnici doslova český tisk nabádal k opatrnosti o výrociích o Slovensku.

Jenže nápad, aby byl v Praze spolu s českým prezentován také slovenský národ, byl venku a dál organizátory a českou politiku rozdělával na dva tábory. Ti opatrní říkali, že je zbytečné se plést do problémů druhé části monarchie, do Zalitavska, do politického zraní Slováků, a ti odvážnější nejen říkali, ale také psali, že spolupráce Čechů se Slováky v rámci národopisu, národopisných sběrů pro budoucí výstavu je naprostou samozřejmostí. Je zajímavé, že přes všechny pochybnosti o politické korektnosti ohledně výzev k zapojení Slováků, oficiální prezentace předpokládané spolupráce se Slovenskem nezmizela ani z výzev nebo memorand třeba k místodržiteli hraběti Thunovi nebo nejvyššímu maršálkovi Lobkowitzovi, ovšem s podotknutím, „pokud se zabezpečí svolení vysoké vlády uherské“. Jak se to však provede, bylo po dlouhé měsíce, které se měnily v roky, otevřeno.

Národopisná výstava byla plánována na rok 1893, nakonec byla přesunuta na rok 1895 z politických důvodů. Rok 1893 byl totiž bojem za všeobecné hlasovací právo: nad Prahou byl vyhlášen výjimečný stav a v celém království zrušeno shromažďovací a spolčovací právo, zavládla ostrá cenzura tisku a byla zastavena činnost porotních soudů. Přední činitelé pokrokových hnutí (sociální demokraté, anarchisté i radikální demokraté) byli zatýkáni a roku 1894 bylo mnoho z nich ve vykonstruovaném soudním procesu s tzv. Omladinou obviněno z účasti na velezradě.

Přípravné práce v Praze se tím protahovaly, přičemž národopisné hnutí se v důsledku toho více realizovalo na venkově: od roku 1892 se

uskutečňovaly místní a okresní výstavy, pořádány byly sjezdy a čestné kulturní akce. Ze sběrů pro výstavy vznikala muzea atd. Přípravy na Slovensku se do roku 1894 omezovaly na akce jednotlivců, jako třeba malíře a předního národopisce Pavola Socháně a jeho velkého přítele architekta a kumštýře Dušana Jurkoviče nebo kněze a vynikajícího organizátora kulturního dění na Slovensku Andreje Kmetě.

Z Prahy na Slovensko odjížděli komisaři, kteří sbírali pro výstavu, a tak se v průběhu roku 1894 schylovalo k rozhodnutí, zda Slováci budou na výstavě prezentováni bez schvalovacího aktu uherské vlády, nebo zda se najde politické řešení, které zlegalizuje slovenskou přítomnost v celé akci.

Názory slovenské inteligence na česko-slovenské sblížení na základě společné výstavy nebyly jednoznačné. Oscillovaly od nedůvěry, že české straně nejde o skutečnou pomoc a spolupráci, až po přeceňování a zveličování výstavy. Obhájci úzkých kontaktů vycházeli z úvahy, že slovenská otázka je nedílnou součástí otázky československé. Nejednotné názory slovenských národovců na česko-slovenské sblížení byly odrazem mnohých politických faktorů v Rakousko-Uhersku, s nimiž slovenská politika musela počítat.

Dualismus (rozdělení říše na uherskou a rakouskou část) se dostal na konci 19. století do krize a Slovensko se politicky aktivizovalo, avšak hledání obrany proti maďarskému útisku bylo složité (nelehké). Slovenští národovci nedisponovali ani takovými mocenskými prostředky ve své politice jako v Čechách mladočeši a slovenská otázka byla ve středoevropské politice takřka neznámá. Vůdčí osobnosti martinské inteligence v této době kladly důraz na připravovaný kongres nemadžarských národností v Budapešti a doufaly v řešení maďarského útlaku na Slovensku společně s Rumuny a Srby, a to pravděpodobně s větší nadějí, než jakou vkládali do kontaktů s Prahou.

Česko-slovenské vztahy bez společného politického výrazu, tedy výrazu, který by přijala slovenská strana, zůstávaly na vzájemných

osobních a skupinových kontaktech, jejichž intenzita byla dána často spíše profesním zájmem jednotlivců, kteří naráželi na bariéru politické situace. Například český archeolog a etnolog Lubor Niederle po svých cestách na Slovensko dostal nápad založit vědecký časopis vycházející v Čechách a věnující se Slovensku a také chtěl založit česko-slovenský spolek na podporu podobných aktivit. Vynikající český slavista František Pastrnek, profesor vídeňské univerzity, byl k takovým návrhům, jako měl třeba Niederle, zpočátku skeptický. V roce 1896 byl však podobný spolek skutečně založen. Jmenoval se Česko-slovenská jednota, měl svého předchůdce z poloviny 80. let a jeho prvním předsedou se stal právě Pastrnek, který považoval, jako mnozí jiní, Slováky za oddělenou národní větev od Čechů.

Avšak podstatně zajímavějším úkazem na poli česko-slovenských vztahů v rámci národopisného hnutí byl (hektografovaný) spisek nazvaný „Priatel'ia shody československej“. Vyšel těsně před zahájením Národopisné výstavy v Praze v létě 1895. Autoři textu předložili na základě přesvědčení, že existuje etnická blízkost Čechů a Slováků, návrh na vytvoření jednoho spisovného československého jazyka. Konstatovaly se tam různé důvody, především to byla prohlášení autorit na straně slovenské i české, jako třeba Štúra, Šafaříka, Hurbana atd., a vyjadřovaly se důvody k nedůvěře ve spojenectví Slováků s nemaďarskými národnostmi v Uhersku. Čili návrh to nebyl pouze vědecký, jazykový, nýbrž politický. Podstatu tehdejších úvah o česko-slovenské jednotě můžeme shrnout: autor (nebo autoři) spisku „Priatel'ia shody československej“ vycházel z přesvědčení, že etnická blízkost Čechů a Slováků je nezpochybnitelná a že se dokonce jedná více než o blízkost. Pro tento stupeň se volil termín „jednota“.

Novou ideu česko-slovenské jednoty měl projednat připravovaný československý sjezd. K tomu bylo třeba, aby se vyjádřili přední slovenští národovci. Nejvýznamnější stanovisko přišlo z Martina. Ve svém prohlášení slovenští národovci napsali: „Odložme essentialne úvahy, kongressy a rokovania na časy lepšie a držíme sa zatiaľ duchovnej, bratskej, vzájomnej shody, ktorej neuškodí tu slovenčiči-

na, tam čeština.“ Plánovaný sjezd se proto nakonec nekonal a návrh společného jazyka a další institucionální podpora vzájemnému sblížení zůstaly jen jako akademické téma.

Je samozřejmě možné pokoušet se o interpretaci českého návrhu a slovenského odmítnutí mnohými způsoby. Slovenské odmítnutí se zdá být zralejším projevem než česká nabídka. Je také možné učinit závěr, že české sblížení se Slovenskem bylo spíše na úrovni blízkosti dvou etnik či přesvědčení o jednom etniku ve dvojí variantě české a slovenské, přitom slovenská reakce byla pak na úrovni zásadního národního projevu, respektive emancipačních snah vůči celému jinoetnickému okolí (a Maďarů zvláště) včetně ovšem i Čechů. Češi měli podobné vytyčovací reakce jen vůči českým Němcům a státoprávně vůči monarchii. Vnímání etnické jednoty se Slováky ze strany české a národní emancipační potřeby Slováků vytvářely na jedné straně blízkost a určitou sounáležitost, na druhé straně byly podstatou věčných nedorozumění, vedoucích nakonec k přirozenému rozpadu Československa v roce 1993.

Vzhledem k ohlasu a přínosu tohoto programu jsme předložili vládě koncem března 2010 návrh pokračování Programu podpory českého kulturního dědictví na léta 2011 – 2015 a vláda dne 9. dubna 2010 svým usnesením č. 262 tento materiál schválila.

Závěrem kapitoly bych chtěl vyjádřit naději, že tato pozitivní zpráva bude dalším podnětem k pokračování krajaňských aktivit na Slovensku, které jsou podobně jako v dalších zemích integrální součástí šíření dobrého jména České republiky v zahraničí.

Ke specifickým vlastnostem české diaspory *Stanislav Brouček*

Výraznou vlastností projevující se v krajaňském hnutí od konce 19. století je fenomén, který bychom mohli pojmenovat jako „české českoslovenství“. Přetrvávající síla povědomí o společném československém původu se totiž projevuje u současných zahraničních Čechů i velké části Slováků také tím, že krajaňe (když se nejednalo o vyložené slovenské separatisty) byli proti rozpadu Československa. Pokud to slovenská část krajaňských komunit dovolila (umožnila), existovaly dál československé spolky. Dokonce i tam, kde slovenští členové z místní krajaňské komunity odešli a utvořili si vlastní slovenský spolek, se česká část hlásila k českoslovenství především tím, že se i nadále nazývala československým spolkem.

Zároveň po roce 1990 při nových neomezených kontaktech s domovem krajaňe zařadili rozpad československé republiky za jednu z hlavních výtek nejen českým a slovenským politikům, ale dalším kontaktovaným osobám, které přijížděly do jejich nových domovů. Činili tak i při svých návštěvách českých zemí, a to při různých příležitostech (návštěvou rodiny a známých počínaje až po tak významné iniciativy, jako bylo třeba oficiální navazování diplomatických nebo ekonomických vztahů; příkladem je pomoc krajaňů z Jihoafrické republiky, kteří tyto kontakty v první polovině 90. let 20. století zprostředkovali).

Jednotlivé lokální skupiny české diaspory vznikaly v několika historických vlnách, které registruje novodobá historie, přičemž jejich

formování především z pohledu domácího českého hodnocení se uzavřelo rokem 1989. Přesvědčení, že rokem 1989 končí éra bolestné emigrace a zároveň se uzavírá funkční období československého exilu, navozovalo v krajaňských komunitách zvláštní situaci. Nově příchozí migranti ze svobodného Československa mohli být sice do jednotlivých lokálních komunit české diaspory přijímáni, avšak zpočátku se s nimi nepočítalo jako s novou skupinou nebo s novou respektovanou migrační vlnou. Projevovalo se poměrně silně v USA. Přesto i zde na některých místech dochází k posunu a nová migrace začíná být uvažovaným elementem. Mimořádnou proměnou v tomto ohledu prošla komunita na Novém Zélandu. Dnešní odhady čtyři až pět, někdy až deset tisíc Čechů a Slováků obsahují jednak asi tisícovku „starousedlíků“, to znamená imigrantů z bývalého Československa, kteří sem přišli po roce 1948, resp. 1968. Zbytek jsou noví mladí přistěhovalci, kteří začali migrovat zvláště od poloviny 90. let. Mnozí se nechávali angažovat zpočátku pololegálním způsobem na turistická víza při sezonních pracích, většinou sklizních. Velmi dobře se uplatňovali vysokoškolsky vzdělaní lidé technického směru (například strojní inženýři nebo programátoři).

Na mnohých místech se tato nová migrace stává vůdčím elementem ve spolcích (Auckland, Christchurch), přičemž vztahy Čechů a Slováků bývají zcela nezatíženy politickým řešením nového československého uspořádání po roce 1993. Dokonce se dá říci, že mladý Čech a mladý Slovák mají přirozenou potřebu si vyjadřovat v zahraničí sympatie. Blízkost obou jejich mateřských jazyků je pro ně jakousi výzvou ke vzájemné pomoci a podpoře.

V předkládané stati vycházím z vlastních poznatků způsobu života zahraničních Čechů, jak jsem je měl možnost poznat v jejich autentickém prostředí po přesídlení. Ať už to bylo v Kanadě, Spojených státech amerických, Brazílii, Jihoafrické republice, Austrálii nebo na Novém Zélandu, či v evropských zemích: Švédsku, Norsku, Holandsku, Belgii, Anglii, Francii, Švýcarsku, Rakousku, Itálii, Bulharsku a také na Slovensku. Výpovědi krajanů z celého světa a z nich analy-

zované postoje vykazují několik výrazných charakteristických rysů. Potrvá však ještě nějaký čas, než se podaří tyto rysy uceleně a přesně popsat a než se tyto rysy stanou taktéž respektovanou skutečností pro nový realistický postoj České republiky ke krajanům.

Jedním z těchto rysů je vztah k češství prostřednictvím sdružování v oficiálních spolcích jako Sokol nebo tradiční ústřední jednoty většinou sídlící v hlavním městě (například Fričova beseda v Paříži, kterou nahradil v roce 1892 právě Sokol a pak v roce 1914 Pařížská kolonie nebo třeba spolek Slovan v Ženevě apod.) Poměr k významu spolku a jeho aktuální užitečnost jsou v současných generacích přijímány různým způsobem, který bývá příčinou mezigeneračních nedorozumění a sporů.

První skupina (staří), jejíž příslušníci pracovali ve spolku po 2. světové válce nebo od 50. let, je dosud přesvědčena, že rituál spolkové činnosti (pravidelná schůzovní činnost, spolkové podnikání: výstavba sokolovny, spolkového domu, jejich údržba, spolkový časopis atd.) vytvořil pro každého člena jakýsi morální závazek příslušnosti ke skupině, tudíž i závazek k češství (českoslovenství).

Druhá skupina (střední věk) necítí již takový závazek a považuje spolek za místo konzumace kolektivní zábavy: většinou sportovní.

Třetí skupinu (nejmladší) sem přivádí dílem zvědavost, dílem ohled na starší generace (rodičů a prarodičů), jimž chtějí vyhovět v přání prezentovat se v krajaňské komunitě.

Vedle toho existují nové podněty ke spolkové činnosti, a to dokonce v místech, kde krajaňské organizace nebyly. Příkladem jsou spolky založené v devadesátých letech i později. Vznikly v přímých souvislostech se změnami v původní domovině. Jsou to třeba právě sdružovací aktivity Čechů na Slovensku nebo také v Itálii. Na Slovensku bylo založení nových organizací iniciováno přímo rozdělením Československa v roce 1993. Vznikl tak Spolek Čechů na Slovensku a Klub občanů české republiky a další. Také v Itálii se po roce 1990 ustavilo několik spolků. Jednak Associatione Praga, se stejnojmenn-

ným krajanským časopisem. Sídlo spolku je v Collegiu Nepomucenu. V Miláně Eva Martínková, překladatelka a lektorka češtiny, redaktorka krajanského periodika „Česká linka“, a také současná předsedkyně Alexandra Moravcová Ocampo iniciovaly vznik krajanského spolku.

V letech 1918–1989 byli za krajany považováni Češi a Slováci, k nimž byli zahrnuti v období první Československé republiky také vystěhovalci jiných národností pocházející z Československé republiky. Odborná literatura se pokouší nejednotně a nedůsledně nahrazovat termín krajané alternativními výrazy: české etnikum v zahraničí, vystěhovalci, emigranti, exulanti, zahraniční Češi, Česchoameričané, Francouzi českého původu apod. (v současné době dochází ke značnému rozvolnění pojmu krajané: například od roku 2001 krajanskou pomoc dostávají také Lužičtí Srbové, jsou chápáni jako krajané).

V letech 1948–1989 se vžilo v Československu i v zahraničí dělení (emigranti versus krajané) odvozené od politického poměru vystěhovalce k Československu. Krajany byli ti, kteří měli tzv. upravený vztah k lidově demokratickému a později socialistickému zřízení v Československu. Většinou se jednalo o vystěhovalce v první generaci (a spíše jejich potomky), kteří často přijali dvojí státní příslušnost.

Po listopadu 1989 převažoval názor, že pominul důvod klasifikovat vystěhovalce podle jejich právního či politického vztahu k zemi původu a že lze pojem krajan přijmout v jeho původním rozsahu: lidé českého původu (nebo z českých zemí české i jiné národnosti) žijící v zahraničí. Někteří vystěhovalci (zvl. v USA) však odmítli termín krajané pro označení emigrace po roce 1948.

Etnologická literatura orientující se na kulturu a způsob života krajanů v zahraničí přijímá usazování českých migrantů v různých koutech světa ve větších počtech jako formování specifických skupin (částí) českého etnika, někdy je dokonce chápe i po přesídlení za pří-

slušníky českého národa. Výzkumy etnologů se proto soustřeďovaly v počáteční fázi pobytu na obživu a likvidaci provizorního způsobu bydlení (např. to byly ubytovny v dělnických koloniích nebo přechodné stavby u zemědělských vystěhovalců: zemnice, sruby, dřáčky). Literatura tak dokládá, že dům u krajanů v zemědělských osadách prošel od poloviny 18. století řadou vývojových typů od provizorních stavení, přes dvou- a trojdílný typ až k současné moderní stavbě. Dnešní stav vnitřního členění obytných částí budov vychází většinou z místních dispozic. Výjimečně přetrvávají donesená specifika: třeba v českých vesnicích v Rumunsku se zachovaly zbytky černé kuchyně.

Také vývoj interiéru podléhal novým zvyklostem pod vlivem místního trhu a zpočátku místní domácí výroby a estetickému standardu majoritního okolí. Ojedinele dlouho, do 70. let 20. století přetrvávala domácí a řemeslná výroba přenesená v 19. století z Čech (je to patrné třeba v Rumunsku). Struktura sídel, která krajané zakládali nebo v nich tvořili většinu, odpovídala téměř vždy tamním typům pod vlivem rázu krajiny. Nejčastějším sídelním typem byl silnicový. Čeští migranti mohli jen v několika případech zasáhnout do půdorysného uspořádání sídel, neboť přicházeli většinou na osídlené krajiny a z praktických používali již existujících staveb (výjimka např. Vojvodovo v Bulharsku, kde byla domová zástavba provedena na tzv. zeleném drnu do základní sítě tří podélných a tří příčných ulic; charakter zástavby je patrný dodnes, přestože se české etnikum přestěhovalo zpět do ČSR po 2. světové válce).

Oděv krajanů býval až do druhé poloviny 20. století nejnápadnějším přežitkem české kultury u krajanů v Rumunsku (zvláště ženský a dětský, kromě kožených opánků-krpců přejatých od Rumunů). Jinde však ztratil etnickou výlučnost. Etnická symbolika obsažená v oděvu se projevovala při slavnostních příležitostech a pódiových vystoupeních (používání tzv. českého kroje).

Strava u vesnického obyvatelstva vycházela z produktů vypěstovaných v hospodářství a z úrovně kuchyně přenesené první generací

z českých zemí. Tradiční česká strava z moučných jídel a brambor odolávala místním inovacím, neboť adaptace na odlišné komponenty stravy neprobíhala tak rychle jako v jiných jevech materiální kultury.

V duchovní kultuře přetrvával etnický aspekt imigrační skupiny podstatně déle než v hmotné kultuře. Kultura krajanů v zemědělských osadách východní a jihovýchodní Evropy se odvíjela od tradiční kultury české vesnice 19. století a v některých případech (u Čechů na Střelínku) od 18. století. Její regionální diferencovanost se projevovala částečně v domě, více v kroji a stravě a nejdéle v kalendářním zvykosloví, slavnostech, rodinných obřadech a v hudebním a tanečním folkloru. V cyklu výročního zvykosloví lze sledovat český regionální původ a zároveň vlivy jinoetnického prostředí. Například u volyňských Čechů se udržel do 20. století velikonoční zvyk tzv. pálení Jidáše (na Velký pátek a Bílou sobotu se scházela celá ves kolem ohně za vyprávění pověstí). Vedle Vánoc a Velikonoc to byly výroční svátky dožínky a posvícení. Posvícení se slavilo často i v městských spolicích jako taneční zábava.

Zatímco potomci českých zemědělských kolonistů z 18. a 19. století v zemích východní a jihovýchodní Evropy si uchovávali většinou ještě v první polovině 20. století (v některých případech do konce 20. století) prvky české etnicity, docházelo v prostředí průmyslových center k silné asimilaci. Tempo asimilace bylo závislé na několika faktorech: velikost skupiny, kompaktnost osídlení, objektivní příčiny a subjektivní důvody k migraci, míra odlišností sociálního prostředí mezi emigrační a imigrační zemí, kontakty s českými zeměmi v oblasti příbuzenských svazků nebo institucí.

S ohledem na kompaktnost osídlení lze stanovit několik typů. Prvním typem bylo původní obyvatelstvo tzv. moravských vesnic na Hlubčicku a Ratibořsku a české vesnice v Kladsku, které souvisely s původním osídlením českých zemí a nevznikly migrací. Druhým typem jsou vesnice založené českými osadníky. Lze rozeznávat další podtypy: osady nebo části osad založené exulanty, kteří prchali před

rekatolizací, nebo vesnice českých protestantů, kteří byli k emigraci vyzváni Fridrichem II., anebo vesnice založené k hospodářskému povznesení zaostalých nebo pustých oblastí (Volyň nebo Banát). Třetím typem byly tzv. kolonie v průmyslových aglomeracích, čtvrtým rozptýlené usazení, které je nejčastější.

Pro žádné období neexistují přesné statistické údaje. Odhady z roku 1990: např. v USA asi 1,5 milionu Čechů a Slováků, v Německu a Rakousku po 70 000, ve Francii 30 000. Na desetitisíce byly odhadovány počty Čechů a Slováků též v Maďarsku, Jugoslávii, Polsku, Rumunsku, Kanadě, SSSR a v Argentině. Celkem 2,5 až 3 miliony Čechů a Slováků. Kolem r. 1930 bylo registrováno 242 obcí, v nichž obyvatelstvo českého nebo slovenského původu tvořilo většinu, 6 400 krajských spolků, 162 doplňovacích škol, 152 časopisů, 375 katolických kostelů, 332 evangelických sborů.

Cas, který plynul po staletí, aby zaznamenával osudy českého exilu a emigrace od 16. století do současnosti, vytváří dlouhý a téměř nepřerušovaný tok dramatických událostí. Svědectví o jejich příbězích patří nezpochybnitelně do kontextu českých dějin. Mnohokrát se vynořila otázka, zda pro poznání exilové a obecně vystěhovalcké minulosti bylo uděláno vše potřebné. V jistých ohledech se dá říci, že ano. Mnohé z dokumentů i ústního podání přešlo na stránky knih, periodik a jiných forem médií. Avšak doba od prvních vynucených odchodů až do dneška je natolik dlouhá, že vyzývá k stálým návratům. Dokonce bychom mohli říci, že se ani nemusí nutně jednat o notorického nespokojence, jenž by tvrdil, že existuje mnoho pověstných bílých míst, která je třeba zaplnit písemným či jiným svědectvím.

Od útěku českých exulantů v 16. století se ustaluje specifická vztahu českého exilu a domova. Vztah obou částí vykazuje mírný protimluv, jemuž je třeba porozumět v konkrétních dobových (historických) souvislostech a o jehož nové přítomné pochopení je třeba se stále pokoušet.

Protimluv je jednoduchý. Je to zkratka až šifra, symbol vzájemné funkce. Byl vyřčen mnohokrát a snad nejsilněji Edvardem Benešem těsně před jeho smrtí. Symbolika vypovídá o tom, že exil a domov jsou spojené nádoby. Avšak zároveň je podtrženo, že to, co zůstane prioritní, je domov. Obraz „dvou“ spojených částí, jichž konstantou musí být stejná úroveň hladin na obou stranách, aby nebyla porušena daná přirozená rovnováha. Zároveň je takový výrok pouze deklarací citového postoje. Býval první výzvou do odbojových akcí za 1. a 2. světové války, po roce 1948 nebo 1968. Je dnes něčím, co spíše odeznívá v citech, než se stává realitou?

Dokonce se dovozovalo a stále dovozuje, že hlavní věcí, o niž tu jde především, je domov – proto si nároky může klást pouze domov. Nebo jinak řečeno: vše, co bude chtít na domově exil, musí projít schválením domova.

Vystěhovalectví je přirozeným sociálním jevem. Může být samozřejmě dobrovolným, ale také vynuceným přesídlením jednotlivce nebo skupiny z jedné země do druhé. Mívá různou míru motivací, sociálně, hospodářsky, politicky, nábožensky nebo ideologicky orientovaných. Je třeba ještě předem učinit malou poznámku o užívání pojmu „vystěhovalectví“. Zahrnuje do sebe v současné češtině dvoji rovinu. Jednak bývá klasifikací odchodu za hranice, kdy motivy jsou ekonomického rázu, a zpravidla bývá zároveň vnímán i historický čas, v němž vystěhovalec odcházeli do ciziny. Je to především doba 19. století a následujících několika desetiletí snad do 2. světové války, kdy se běžně použije slova vystěhovec. V druhém, méně frekventovaném smyslu slova, se vystěhovalectví používá pro odchod jakéhokoli druhu, to znamená, že zahrnuje odchod za hranice všech motivací a forem. Řekneme-li vystěhovec, myslíme tím kohokoli, kdo odešel za hranice. Vystěhovalectví je tudíž možno přijmout za jakýsi střešní pojem.

V dějinách českého vystěhovalectví se za první hromadný odliv obyvatelstva za hranice označuje česko-bratrská emigrace po porážce stavovského odboje v roce 1547. Její kroky vedly do Polska a Poznaň-

ska. Druhým hromadným vystěhovalectvím byl postupný odchod nekatolíků po bělohorské bitvě v roce 1620. Nejprve odešli šlechtičtí účastníci odboje, pak evangeličtí kněží a učitelé, následováni měšťany. Tehdy opouštěly domovy celé rodiny. Český šlechtic Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka v Pamětech uvádí, že celkem emigrovalo 30 000 protestantských rodin. Byli mezi nimi Jan Ámos Komenský, Pavel Skála, Pavel Stránský, Václav Hollar, Karel starší ze Žerotína. Hlavním útočištěm se stalo Sasko, dále Slezsko, Uhry a Polsko. Exulanti se rozptýleně usazovali v Sedmíhradsku, Rusku, Švédsku, Dánsku, Hamburku, Holandsku, Anglii, Braniborsku i jinde.

Třetí vlny náboženské emigrace se účastnili většinou poddaní nekatolíci v polovině 17. století. Dostali se do Saska, Slezska a Pruska. Zmírnění protireformace v poslední čtvrtině 17. a počátkem 18. století v důsledku válečných a finančních potíží Leopolda I. a také Josefa I. znamená vzrůst nekatolíků v českých zemích, které podporovala exulantská centra v Žitavě, Pirně apod. Následnou panovnickou reakcí na působení exulantů na nekatolíky v Čechách byl jezuitský protireformační teror za Karla VI. (1711–1740), po němž následoval čtvrtý proud vystěhovalectví do Slezska, Saska a Pruska.

Pátý proud byl podnícen vyzváním pruského krále Fridricha II. ke kolonizaci pruského území. Agitaci prováděl kazatel Jan Liberda. Po několikaletém pobytu v Münsterberku (dnes to jsou Žembitze v Polsku) se proud rozdělil. Zůstali jen luteráni a příslušníci bratrské církve se spojili s novými emigranty z Čech k dalšímu pochodu na Sycovsko. Zde založili Velký Tábor a později ještě Malý Tábor, Čermín a Veronikapol. Kromě Sycovska se usídlili také na Střelínsku, kde vybudovali osady Husinec a Poděbrady. Jiná část tohoto proudu se dostala do Opolska a vystavěla Bedřichův Hradec a Lubín a protestantská migrace osídlovala další místa.

Česká zemědělská kolonizace byla charakteristická pro celou dobu 19. století. Zároveň se od poloviny století projevovalo narůstání hromadného vystěhovalectví do velkých průmyslových center. Do 20. let 19. století spadá založení českých vesnic v Banátu. Stalo se tak na

žádost zdejšího vojenského velitelství a bylo to opatření proti turecké expanzi na Balkáně. Češi vybudovali vesnice Svatou Helenu, Bigger, Rovensko, Eibenthal, Šumicu a Novou Ogradinu na rumunském území a Ablián neboli Česko Selo, Veliký Bečkerek a Velké Središte na území Vojvodiny.

Ve druhé polovině 19. století do 1. světové války dominovaly dva vystěhovalécké proudy z českých zemí. Jeden mířil do Spojených států amerických a druhý do Rakouska. Objevem zlatých polí v Kalifornii v roce 1848 vzrostlo vystěhovalectví za oceán. Po hospodářské krizi na konci 50. let a po občanské válce v USA v letech 1861–1865 se naskytla možnost získat půdu v západní části USA. Pokles nákladů na lodní dopravu zavedením parolodí přispěl k vystupňování migrace tímto směrem. Její vrchol nastal v 80. letech. Jednalo se převážně o vystěhovalectví do zemědělských oblastí, kde postupně vznikala česká sídla: v Texasu například Novohrad, Moravia, Praha, Velehrad a Vyšehrad, v Nebrasce Prague, Bruno či Kovanda, ve Wisconsinu Slovan, Mělník, Krok, Pilsen, podobně v Iowě. Od 80. let směřuje české vystěhovalectví také poměrně silně do průmyslových center, hlavně do Chicaga, New Yorku a Clevelandu.

Na rozdíl od rozptýleného usazování v USA se české vystěhovalectví do Rakouska koncentrovalo do Vídně. Jednalo se zvláště o řemeslníky a pracovníky dělnických profesí. Vídeň se stala po Praze druhým českým kulturním centrem. K hlavním proudům (do USA a Rakouska) se připojilo vystěhovalectví do ruského Polska a na území dnešní Ukrajiny, kam zlákala osadníky laciná půda a také možnosti řemeslného, živnostenského i továrního podnikání.

V letech 1861–1865 se vystěhovaly české (ale také německé) rodiny z českých zemí na Krym. Vznikaly nové české vesnice Čechohrad a Bohemka a česko-německá vesnice Alexandrovka. Několik českých rodin se usídlilo v dalších obcích bývalé tauridské gubernie. V letech 1867–1868 pozvala ruská vláda české osadníky ke kolonizaci černomořské oblasti. Ti se soustředili zvláště v osadách Metodějovka, Kyrilovka, Vladimirovka, Glebovka, Aderbijevka, Tekos, Te-

ševs, Anastasijevka, Pavlovka a Varvarovka. Další vystěhovalectví proběhlo v letech 1868–1874 do volyňské gubernie, kde bylo možno zakoupit lacinou půdu od polských statkářů. Vzniklo víc než 80 českých vesnic: v dubenském okrese třeba Podhájce, Mirohošť, Sedmiduby, Závalí, Straklov, Malín, v rovenském okrese například Hlinsko, Hrušvice a Kvasilov, v luckém okrese můžeme jmenovat Teremno, Borjatín, Hubín a další, v vladimirovolyňském okrese Kupičev, v ostrožském okrese Hulč, Bludov, Antonovka aj. První českou osadou na Volyni byla obec Luthardovka (1863), založená asi sedmnácti rodinami potomků náboženských exulantů, kteří sem přišli z Polska.

Po roce 1900 se odstěhovalo několik rodin z Volyně na Sibiř do tomské gubernie, kde se usídlily v obcích Sosnovka, Miltuš a Ditolov. Další Češi odešli do jenisejské gubernie.

Vystěhovalectví na území bývalé Jugoslávie vytvořilo tři jazykové ostrovy: v Chorvatsku, Vojvodině a Bosně-Hercegovině. Jiní čeští migranti skončili rozptýleně v Srbsku, Slovinsku a na dalmátském pobřeží. Nejstarší českou osadou v Chorvatsku bylo Ivanovo Selo, osídlené Čechy v roce 1826 (dnes je to součást obce Grubešno Polje v Bjelovarském kraji), zároveň české rodiny přišly do hraničářské obce Veliki Zdenci a do dalších obcí. V jihovýchodním Chorvatsku mezi Sávou a Drávou vznikla nejsilnější koncentrace českého vystěhovalectví kolem Daruvaru.

Do bosenského Posaví přišli v roce 1894 čeští vystěhovalci z volyňské gubernie, kde odmítli přijmout pravoslaví. Založili Novou Ves u Bosanského Kobaše a o rok později Mačino Brdo a Vranduk u Doboje. Další část se usídlila v Malici a v Detlačkim Lugu v okrese Derventa.

Od poloviny 19. století začíná vystěhovalectví českých řemeslníků, živnostníků a především dělníků a zároveň od konce století se přidává sezonní zemědělské vystěhovalectví. Tyto proudy směřují zvláště v meziválečném období do západní Evropy. Převažuje úmy-

sl dočasného přesídlení nad stálým, které bylo charakteristické pro zemědělskou kolonizaci do 19. století. Vystěhovalci z ČSR byli po Polácích nejsilnější emigrací v městech meziválečného Německa. Nejdůležitější střediska krajanů byla v Drážďanech, saské Kamenici, Lipsku, Berlíně, Hamburku, Brémách a zvláště v průmyslových obvodech v Porýní a Vestfálsku. Od 90. let převládal příchod horníků a profesí spojených s těžbou.

Vystěhovalství do Francie, Švýcarska a dalších zemí západní Evropy bylo za ostatními proudy zpožděno. První řemeslníci a živnostníci přišli do Paříže v polovině 19. století. Nárůst vystěhovalství do Francie nastal až po 1. světové válce. Během 20. let vzrostly počty lidí z Československa přítomných ve Francii z 5 000 na 80 000. Vystěhovalci působili ve všech departementech a pracovali v nejrůznějších povoláních. Nejvíce odcházeli do průmyslu, zemědělství a hornictví. Převažovaly válkou zničené a francouzským obyvatelstvem opuštěné prostory po celé zemi, zvláště na severu. Oblasti nejsilnější koncentrace českého vystěhovalství do Francie vykazovaly čtyři departementy u severní hranice s Belgií a Německem (Pas-de-Calais, Nord, Moselle, Meurthe-et-Moselle) a čtyři departementy kolem Paříže (Seine, Seine-et-Marne, Seine-et-Oise a Oise). Velký nárůst prodělalo též vystěhovalství do Belgie. Zájemci o dělnické profese se stěhovali do provincií Hainaut, Liège a Limburg, zatímco největší skupina starousedlíků (řemeslníků) přesídlila do provincie Brabant a zvláště do Bruselu již v 19. století. V menších počtech odcházeli vystěhovalci do Holandska, Anglie, Švýcarska a do dalších států Evropy.

V letech 1872–1875 odešly skupinky obyvatel z Broumovska a Policka v severovýchodních Čechách do jižního Chile, kde vzniklo městečko Nueva Braunau. Na počátku 20. století odcházeli Češi do Argentiny, nejvíce do Buenos Aires a blízkého okolí: Berisso, Veronica, Avellaneda. Mezi profesemi převažovali inženýři, obchodníci a dělníci různých oborů. Během několika desetiletí vytvořili vystěhovalci silnou českou zemědělskou kolonii v severoargentinské pro-

vincii Chaco v okolí městečka Presidencia Roque Saenz Pena (1937 asi 5 000 Čechů). V Brazílii se nejvíce Čechů soustřeďovalo od 90. let ve státech Sao Paulo, Paraná, Santa Catarina a Rio Grande do Sul.

Zvláštním druhem bylo organizované vystěhovalství z první Československé republiky do Svazu sovětských socialistických republik, které v letech 1923–1932 řídila Komunistická strana Československa, když reagovala na rezoluci IV. kongresu Komunistické internacionály o proletářské pomoci sovětskému Rusku. Drobní řemeslníci z Prahy a z okolí Slaného tvořili jednu z prvních skupin. Pod názvem Pragomašina odjela do Tbilisi. Následovaly další. Po roce 1945 většina účastníků tohoto typu vystěhovalství reemigrovala do Československé republiky.

Migrace českého etnika nekončily vždy jen v jedné lokalitě, popřípadě založením osady. Následovaly druhotné migrace (jednotlivců, rodin i celých skupin), jichž výsledkem byl mnohokrát vznik dalších osad. Například následné generace prvních osadníků, kteří založili v polovině 18. století na Sycovsku Tábor a Čermín, začaly na počátku 19. století odcházet za lepšími životními podmínkami do polského vnitrozemí a roku 1803 položily základy k vesnici Zelov. Stejným způsobem si počínala i druhá část migrantů ze Sycovska, která v roce 1818 začala budovat vesnici Kúcov. Podobné případy byly i na Balkáně. V Bulharsku při Dunaji vznikla na počátku 20. století česká vesnice Vojvodovo. Přišli do ní potomci českých rodin, které před 80 léty kolonizovaly neobydlenou část rumunského Banátu (založily obec Svatou Helenu). Druhotnou migrací vznikly české vesnice Goluboje v Moldávii nebo Borodinovka v Kazachstánu. Migrační pohyb pokračoval dále. Směřoval buď na jiná místa ve světě (např. z Vojvodova na konci 20. let se Češi stěhovali do Argentiny), nebo vedl po roce 1918 a také 1945 a 1989 (i když v malých počtech) zpět do českých zemí.

České vystěhovalství vykazuje řadu rysů společných s jinoetnickými migračními skupinami. Typické však pro českou populaci bylo, že vystěhovalci pocházeli většinou ze středních a nižších sociálních

vrstev, avšak ne z nejchudších (zvláště v těch případech, kdy bylo třeba financí na cestu nebo pro zřízení zemědělské usedlosti). Stěhovaly se většinou celé rodiny (vyjma sezonního vystěhovalectví nebo krátkodobých pobytů na předem sjednané pracovní smlouvy). Přestože byl věk vystěhovalců různý, stěhovali se nejvíce ve třetím a čtvrtém desetiletí svého věku. Do zemí východní a jihovýchodní Evropy se stěhovalo především zemědělské obyvatelstvo, řemeslníci, dělníci a také inteligence. Do západní Evropy a zámoří odcházelo zvláště ve 20. století nekvalifikované zemědělské i průmyslové dělnictvo a po roce 1948 a 1968 sem mířil československý exil a tisíce lidí, pro něj hlavním impulsem k odchodu do ciziny a posléze k trvalému přesídlení byly politické změny ve vlasti.

PERSPEKTIVY BUDOUCNOSTI

Nadstandardní česko-slovenské vztahy

Richard Oustrata

K tématu československých vztahů se mohu vyjádřit ne jako politik, politolog anebo sociolog, ale spíše jako běžný občan, nanejvýš jako ekonom, který nemusí daný problém vidět ve své komplexnosti. Chtěl bych připomenout velké zadostiučnění, které učinila česká vláda a český parlament pro nás Čechy žijící na Slovensku, když legislativně umožnili, abychom v rámci tzv. dvojího občanství srovnali lásku a nezapomenutelné axiomy, které nás dodnes váží k rodné zemi, ráji to napohled, s láskou, kterou jsme si vypěstovali k našim partnerům, dětem a vnoučatům, kteří se narodili ve stejně krásné zemi, na Slovensku.

Chci tedy jménem svým i všech českých krajanů na Slovensku za tento státnický a hluboce lidský počín znovu poděkovat.

Pokud jde o samotné česko-slovenské vztahy, ty se podle mne od rozdělení československé federace vyvíjely a vyvíjejí naštěstí pro nás pozitivně. Dnes jsou rozhodně lepší, než byly v prvních letech po rozdělení, kdy byly poznačeny striktním uplatňováním atributu suverénního státu a také emocemi, vyvěrajícími i z určité nezdravé rivality.

Myslím si, že na příznivém vývoji těchto vztahů se výrazně podílela také integrační agenda Evropské unie. Česká republika a Slovenská

rou udělala Stará Turá a Kunovice. Tato města vypracovala společný projekt podaný na Evropskou unii a propagují cestovní ruch. Co je velice důležité, vyměňují si žáky svých základních škol a vyměňují si i pedagogy. Poznání češtiny a slovenštiny v autentickém prostředí druhého státu je daleko praktičtější než deklarace o spolupráci.

Podle Jany Bratinkové se vysbíralo na sochu T. G. Masaryka jako na tři sochy. Mám kontakt s mluvčí městské části Staré město, která mi k tomu dala také vyjádření, že žel bohu jenom 75 osob jako jednotlivců podpořilo toto vytvoření sochy, potom dvě organizace společenské, jednou byl Český spolek Bratislava a jednou byl Slovensko-český klub, a potom dva podniky – Doprastav Bratislava a Metrostav Praha a asi KOČR.

O jazykovém zákoně. Když se připravoval tento nový jazykový zákon, resp. novelizace, tak mi chyběla větší aktivita nás krajanů na Slovensku, protože těžko něco potom měnit po přijetí zákona. Spíše se mělo důsledně dbát na to, aby znění bylo takové, jaké bylo před tím. Tehdy ve starém jazykovém zákonu byl povolený projekt ve své mateřštině pro ten jazyk, který je všeobecně srozumitelný. Nebyla jmenována přesně čeština, ale bylo to tak myšleno.

A ještě další věc: na Slovensku se zvyšuje počet občanů České republiky, ale ani ne proto, že by přibývali krajané, ale proto, že na Slovensko přicházejí další mladí lidé, kteří jsou zástupci nějakých firem. Vidím to tak, že se rozšiřuje trh o Slovensko pro zahraniční firmy, které působí v Čechách a rozšiřují se na Slovensko. Ale tito lidé nemají zájem aktivizovat se v krajanském hnutí, protože necítí potřebu, neboť mají vidinu, že se opět vrátí do České republiky. Takže na Slovensku zůstává generace, která stárne a částečně se zaměřuje na děti. Pohled do budoucnosti je tak poněkud pesimistický.

Česko-slovenské vztahy: tradice a přítomnost

Jana Bratinková

Česko-slovenské vztahy mají dlouhodobou tradici, prověřenou mnohými historickými zkušenostmi a peripetemi.

V nedávné době jsme si připomínali dvacáté výročí něžné revoluce a pádu komunistického režimu v Československu. Nebyla to jen významná politická událost, ale i událost, která uvedla do chodu procesy, které o tři roky později vyvrcholily pokojným rozdělením společného státu Čechů a Slováků a vznikem dvou nových nezávislých republik. Tehdejší vnitrostátní vztahy se změnily na vztahy mezinárodní a začala se formovat jejich nová kvalita. Nebylo však vše ideální.

V mnohém se vzájemné vztahy staly odlišnými, rozdílnými od vztahů s jinými státy. Můžeme porovnat, jaké byly vztahy mezi zeměmi bývalé Jugoslávie a Sovětského svazu v době jejich rozdělení a krátce po jejich rozpadu, kdy teprve nyní se navazují zpřetrhané kontakty. Samozřejmě Češi a Slováci mají na společné úseky svých dějin mnohdy rozdílný názor. To, co dělá národní identitu národní identitou, je rozdílný pohled na společně prožité minulé období. Je ale potřebné hledat společné prvky pro naši vzájemnou spolupráci i spolupráci v rámci Evropské unie.

Velice podstatná je neexistující jazyková bariéra. Byl to první velký předpoklad k nadstandardnosti, jedinečné v tomto směru i v rámci Evropské unie. Stalo se samozřejmostí, že první návštěva po zvolení

ať už českého, anebo slovenského prezidenta a předsedy parlamentu vždy vede do té druhé země.

Po rozdělení Československa nastal určitý útlum i v médiích. S rozvojem techniky jako kabelové televize, satelitů, internetu se situace a informovanost zlepšuje především v příhraničních oblastech západního Slovenska. Bez českých pohádek si na Slovensku nedovedeme představit nejen Vánoce a týká se to i mladé generace. České a slovenské TV začaly připravovat společné projekty jako Česko-slovenská Superstar, Miss, IQ národa nebo jsme zase slavili společně Česko-slovenského televizního Silvestra. I když v kultuře došlo po rozdělení k určitému oslabení, postupně spolupráce v této oblasti navázala na předchozí stav. Jsou představení, kde hostující herec z druhé země hovoří svou rodnou řečí a představení se právě tím stává zajímavé. Česká představení na Slovensku jsou v značném předstihu beznadějně vyprodaná.

Především starší generace nezapomíná na to, že Češi na Slovensku zakládali vysoké školy, ústavy, podniky, ale také instituce v oblasti kultury, a samozřejmě na dlouhou společnou historii.

Vyrostla nová generace mladých lidí, kteří vlastně Československo a komunismus nezažili. Změnou režimu a později vstupem do EU jim bylo umožněno studium i v jiných zemích prakticky po celém světě. V počátcích existovaly limity na přijetí na VŠ jak v ČR, tak i v SR. Zákon přijatý v ČR v roce 1999 umožnil studentům ze Slovenska studium na VŠ v ČR za stejných podmínek jako domácím. Tím, že jazyková bariéra neexistuje, Slováci mají skutečně v ČR ideální podmínky ke studiu, které v hojně míře využívají.

Je možné pozorovat významnou asymetrii na českých vysokých školách, kde studuje velký počet Slováků a Slovenek, zatímco počet Čechů a Češek na slovenských univerzitách je relativně nízký. Při rozhodování sehrála roli i skutečnost, že roky se jedná o zpoplatnění VŠ v SR a při některých typech studia tomu už tak několik let je. Pochopitelně je to dané i širší nabídkou studijních odborů a tradicí

VŠ v ČR, především Karlovy univerzity, která je jednou z nejstarších škol v Evropě.

Mladí lidé dnes studují, odcházejí na stáže, později i pracují v různých zemích nejen EU, a co je pozitivní, vracejí se zpět. Zároveň poznávají i jiné národnosti, kultury, a tím se odbourávají předsudky a národnostní nevraživost. Při pobytu v zahraničí se často nejen mladí lidé z ČR a SR sdružují a setkávají společně.

Krátce po rozdělení nebylo vše ideální a v mnohém není dodnes. Na Slovensku vládla tzv. „protičeská nálada“, mnohdy podporovaná i vládnoucí stranou. Češi žijící po rozdělení na Slovensku byli postaveni do složité situace a pod tlak, především ti, kteří se rozhodli ponechat si občanství ČR. Podle dostupných údajů si přibližně jen 2 500 Čechů s trvalým pobytem ponechalo české občanství a s těmi, co zde měli přechodný pobyt, to bylo asi 4 500 osob.

Naše vztahy se v současnosti dostaly na standardní úroveň vztahů dvou sousedních států, které mezi sebou nemají žádné vážné problémy a mají naopak mnoho společného. Dnes se ani v ČR nikdo nepozastavuje nad tím, že současný český ministr dopravy je Slovák a mluví samozřejmě na veřejnosti slovensky. I v minulosti měli ministři i zaměstnanci ústředních orgánů mimo občanství ČR i druhé, což je na Slovensku dle zákona v mnohých funkcích nemožné. Věřím, že i na Slovensku nastane čas, že to bude samozřejmostí. Například v anketě o ženu roku 2010 v SR je navržena i držitelka ocenění Významná česká žena MUDr. Eva Siracká, zakladatelka ligy proti rakovině.

Snad se změní i to, že se na Slovensku navrhnou názvy ulic anebo náměstí podle TGM. Štefánikova ulice je samozřejmostí nejen ve velkých, ale i menších městech ČR. Je potěšující, že v nedávné sbírce na novou sochu TGM v Bratislavě bylo v krátké době shromážděno tolik finančních prostředků, že by stačily na tři sochy.

Závěrem konstatuji, že v roce 2010 nás nedělí žádná hranice, oba státy jsou členy EU. Česko-slovenské vztahy jsou nejlepší, jaké kdy

byly, a to na oficiální a občanské úrovni. Přesto u mnohých, především starších občanů ČR a SR a hlavně Čechů žijících v SR přetrvává trpkost a lítost.

Potřeba výzkumu Čechů na Slovensku

Jiří Výborný

Zaregistroval jsem názor jednoho ze senátorů, že vůči krajanům na Slovensku by měl být lepší metr než vůči krajanům v jiných zemích. Neprosím za lepší metr. Přál bych si stejný metr například v tom, že z české strany bude stejný studijní zájem o postavení českých krajanů na Slovensku jako třeba o krajany v rumunském Banátu. Toho jsme se zatím nedočkali. Ptám se, proč?

My v Bratislavě se snažíme na našem portálu www.Cesi.sk dělat sondu do problematiky krajanů, jejich historie, jejich statistiky. Mám pocit, že se tam lze dozvědět hodně zajímavého. Toho se bohužel od našich vědeckých kruhů moc nedostává. Další příklad, proč by měl být uplatňován stejný metr. Stalo se mi to přesně před rokem, kdy jsem se jako Čech žijící na Slovensku ucházel o místo v pražské instituci. Přijel jsem z Bratislavy na konkurz, na který mě pražští organizátoři pozvali. Měli všechny moje údaje, ale když jsem vytáhl slovenský občanský průkaz – vy nemáte české občanství? Mám. Musel jsem předložit český pas, na konkurz jsem byl připuštěn, aspoň na úvodní testy. Na pohovor už mě nepozvali, protože jsem si vzápětí vyslechl rozhovor dvou referentek, které říkaly: Kde se tady vzal ten Slovák? Bylo řečeno, že tady žádní cizinci nebudou. Takže pro krajskou komisi v senátu jsem krajan, bratr ze Slovenska, a o necelý kilometr dále jsem Slovák a cizinec.

A v tom je hlavní problém, jak je třeba nahlížet na krajany na Slovensku. Je to můj názor, nikomu ho nevnucuji. Problém je v tom,

že Češi na Slovensku se cítí doma, ale i v České republice. Bohužel, Čechy na Slovensku chápou jako cizince. I v České republice, i ve Slovenské republice. Na Slovensku když řeknu, že jsem Jiří, tak už každý říká: Vy jste Čech? Když ještě k tomu řeknu, že ano, narodil jsem se v Čechách, anebo dokonce začnu mluvit česky, i když většinou na Slovensku mluvím slovensky, je to momentálně můj pracovní jazyk, vždy zůstanu Čechem. Obdobné pocity jinakosti mám pak v Čechách. Když přijedu do Čech, slyším od své rodiny, no co vy Slováci tam na Slovensku zase vyvádíte? Říkám si: a to říkáte mně? Čechovi, který pochází z Vysočiny?

O tom, zda jsme my na Slovensku autochtonní. Podívejme na problém podrobněji. Já nejsem historik. Ale pokud to začnou tvrdit i čeští historikové a čeští vědci, trochu nám tím vrážejí kudlu do zad. O co jde? To je asi jediný bod, v čem si rozumějí slovenští nacionalisté s maďarskou politickou reprezentací na Slovensku: tvrdí, že v rámci globalizace menšin přibývá tolik a tolik, že jsou ochotni respektovat pouze tři tzv. autochtonní čili původní menšiny na Slovensku, a to jsou Maďaři, Romové a Rusíni. Česká národnost jak pro maďarskou reprezentaci, tak pro slovenské nacionalisty neexistuje.

Tvrdíme, že Češi na Slovensku byli dávno před rokem 1918, a nemyslím jen bratříky, kteří bohužel napáchali všelijaké škody. Nechme to na historících. Ale připomenu jeden pramen (lze najít na naší webové stránce). Je to Anonymova kronika (známá též pod názvem Gesta Hungarorum), která je nejstarší uherskou kronikou. Ta tvrdí, že když maďarské vojsko vpadlo a obsadilo Nitru, Nitru bránili Slované a Češi. Když se opíráme o uherské kroniky, zjišťujeme, že před rokem 1918 na území Felvidék (Horná zem, Slovensko) žádní Češi nebyli. Je to jen kvůli tomu, že uherské statistiky hovoří pouze o Slovanech, ale už dnes nikdo nedokáže, zda to byli skutečně Slované, anebo zda mezi nimi byli i Češi. Známe hodně příkladů různých českých rodin a různých osobností, které se hlásily k českému původu a působily na Slovensku dávno před rokem 1918. Poznámka na závěr: nejstarší knihu de facto slovenskou, uherskou tzv. Anony-

movu kroniku vydal nejznámější propagátor slovenských dějin na Slovensku. Jmenuje se Pavel Dvořák a pochází z Prahy.

Pozitiva česko-slovenské blízkosti

Stanislav Tuleja

Trochu jsem se zamyslel nad významem některých událostí pro Slováky a Čechy, jak se mně jeví z mírného odstupu. V první řadě, rakousko-uherské vyrovnání přineslo fakticky zánik českého státu. Existovalo už jen Rakousko a Uhersko. Na území Slovenska to bylo spojené s velmi intenzivní maďarizací, která měla za následek, že do konce 19. století byla zdecimována slovenská inteligence a při rozbití Rakousko-Uherska a vzniku první Československé republiky byl její počet velmi nízký. Nestačil ani na zabezpečení výchovy na školách a už vůbec ne na organizaci státní správy.

Tady je třeba ocenit podíl české inteligence, české kulturní fronty na vytváření slovenských kulturních i výchovných institucí. Zároveň byly ale položeny první základy slovenské státnosti. Pro Čechy bylo velmi výhodné, když se vytvářela Československá republika, počítat se Slováky. Na českém území žijící silnou německou menšinu bylo potřeba nějakým způsobem početně vyvážit a obyvatelé Slovenska i Podkarpatské Rusi splnili alespoň počtem tento účel.

Tím se dostávám ke třetímu mezníku, a to je rozdělení České a Slovenské federativní republiky v roce 1992. Fakticky to byla obnova českého státu v jeho historických hranicích. A vznik Slovenské republiky znamenal vznik prvního nezávislého státu na slovenském území, protože to válečné období do toho nebudeme počítat.

Z toho, co naznačuji, by mělo vyznít, že jsme nejen žili od do-

by Velké Moravy anebo ještě chvíli předtím na území vedle sebe, ale pravděpodobně nikdy jsme nepodnikli kroky proti sobě, a z toho, co se dělo, jsme se snažili vzájemně vytěžit maximum.

Přál bych si, aby naše vzájemné vztahy dále pokračovaly v tomto směru, abychom se vzájemně obohacovali našimi rozdíly a pokračovali ve vzájemném soužití a užitku.

Česko-slovenství viděno z Austrálie

Zdenka Šeligová

Nehraji si na zrcadélka, jak to používá Petr Pithart (srov. kapitolu Česko-slovenské vztahy a krajané). Chci jen vyjádřit trojí zvláštnost: jsem českého původu, narodila jsem se v Bratislavě a nyní žiji čtyřicet let v Austrálii. Tak mám potřebu vyjádřit něco o česko-slovenských vztazích z hlediska mé osobní zkušenosti.

Žiji v Brisbane, kde máme Československý klub. V 50. letech 20. století, kdy byla velká emigrace do Austrálie, emigranti z českých zemí a Slovenska ze sebraných peněz zakoupili velký pozemek, který se ze začátku používal na táboráky a hrály se hry jako volejbal apod., ale později v roce 1972 postavili spolkovou budovu, která je dodnes navštěvována Slováky i Čechy. Několik dobrovolníků se zasloužilo o to, že to není v komerčních rukou, nýbrž vše se odvíjí od dobrovolnosti, vše závisí na dobrovolnících, kteří tam pracují velice ochotně a tvrdě. Není to lehké. Každý pátek tam máme večere s výbornou českou a slovenskou kuchyní. Je to velmi oblíbené. Dost Slováků sloužilo v Čechách, tak si zvykli na českou kuchyni, české pivo nebo barbecue každý druhý měsíc.

Většina Slováků – značná část jich pochází z Košic – žije na Gold Coast, který se nachází asi osmdesát kilometrů od Brisbane, ti zase pořádají každý druhý měsíc tzv. slovenský guláš, a ten je také velice populární, tam chodí hodně Čechů i Slováků. Musím podotknout, že jsou „ojedinělci“, kteří jsou nacionalisty, jako všude, a ti ovlivňují potom i svoje děti, takže mladší generace v jejich okruhu je trochu

Česko-slovenské vztahy a krajané

Shrnutí

V publikaci se prolínají tři pohledy a na česko-slovenské vztahy. Jsou přitom komponovány především s ohledem na potřeby Čechů žijících na Slovensku, kteří reprezentují první pohled na tuto problematiku. Druhým okruhem názorů jsou rozborů českých politiků Přemysla Sobotky, Petra Pitharta a Tomáše Grulichy. Pithart a Grulich jsou vedle politického angažování také historiky, a tak jejich závěry je možno zároveň přiřadit do třetího pohledu, který vychází z badatelských zkušeností pracovníků Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i.

Text knihy je dělen do dvou částí. První oddíl hledá historické souvislosti česko-slovenských vztahů. Zabývá se historickými paralelami existence těch etnických skupin, které se následkem hraničních změn při vzniku nových státních celků ocitají „v zahraničí“, aniž by příslušníci těchto skupin migrovali. Podobná situace, která postihla Čechy na Slovensku po roce 1993, je srovnávána například s rakouskými (vídeňskými) Čechy po roce 1918. Rok 1993, rok rozdělení Československa na dvě republiky, Českou republiku a Slovenskou republiku, je také posuzován osobnostními rysy jednotlivých politiků, kteří na české i slovenské straně rozpad Československa realizovali. Důraz je také kladen na rozdílné postoje vnímání etnické blízkosti Čechů a Slováků.

Publikace demonstruje na příkladu česko-slovenského sblížová-

ní v 90. letech 19. století jednu z prvních zkušeností, která se pak opakovala v průběhu celého 20. století až do konečného rozřešení rozlukou či rozpadem Československa v roce 1993. Tato zkušenost hovoří o tom, že společenské formace v moderních dějinách Evropy hledaly svou identitu ve třech úrovních odpovídajících třem pojmům: etnikum, národ a stát, přičemž úroveň, v níž hraje formativní společenskou úlohu stát, byla, je a pravděpodobně ještě dlouho bude dominující. Naznačuje, že české sblížování se Slovenskem bylo spíše na úrovni blízkosti dvou etnik či přesvědčení o jednom etniku ve dvojí variantě, české a slovenské, přitom slovenská reakce byla pak na úrovni zásadního národního projevu, respektive emancipačních snah vůči celému jinoetnickému okolí (a Maďarů zvláště), ovšem také včetně Čechů. Češi měli podobné vytyčovací reakce jen vůči českým Němcům a státoprávně vůči monarchii. Vnímání etnické jednoty se Slováky ze strany české a národní emancipační potřeby Slováků vytvářely na jedné straně blízkost a určitou sounáležitost, na druhé straně byly podstatou věčných nedorozumění mezi Čechy a Slováky, vedoucích nakonec k přirozenému rozpadu Československa v roce 1993.

Druhá část knihy shromažďuje současné poznatky o komunitních, právních, kulturních nebo školských potřebách současných českých organizací na Slovensku. Dovojuje, že zlepšující se česko-slovenské vztahy se pozitivně promítají do života Čechů na Slovensku, přičemž zůstává řada oblastí, v nichž lze očekávat nápravu nebo dokonce zásadní změnu. Jednou z těchto oblastí je soustředěný etnologický a sociologický výzkum českých skupin v lokálním prostředí slovenské majority.